

Milica Resanović

**ISTRAŽIVANJE O PRAKSAMA
ZA PRIJAVLJIVANJE SEKSUALNOG
UZNEMIRAVANJA NA FAKULTETIMA
U SRBIJI**

BEOGRAD, 2021.

Milica Resanović

Istraživanje o praksama za prijavljivanje seksualnog
uznemiravanja na fakultetima u Srbiji

FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIJA

Beograd, 2021.

Naslov:

Istraživanje o praksama za prijavljivanje seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji

Autorka:

Milica Resanović

Izdavač:

Mreža akademske solidarnosti i angažovanosti

Dizajn i prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2021

ISBN:

978-86-81918-02-9

**FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO**
SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta koji realizuje Mreža akademske solidarnosti i angažovanosti, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Seksualno uznemiravanje kao oblik rodno zasnovanog nasilja	3
3. Analiza pravnih propisa u Srbiji.....	11
4. Pravni okvir u oblasti sprečavanja seksualnog uznemiravanja u regionu.....	20
5. Institucionalni mehanizmi za prevenciju i sprečavanje seksualnog uznemiravanja u Velikoj Britaniji.....	22
6. Analiza intervjua.....	25
7. Preporuke za unapređenje institucionalnih mehanizama za prevenciju i zaštitu od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na fakultetima u Srbiji.....	39
Literatura.....	45

1.Uvod

Cilj ove studije je da istraži pravni okvir i prakse koje se tiču sprečavanja i zaštite od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na fakultetima u Republici Srbiji. Studija je zasnovana na analizi pravnih propisa, u prvom redu pravilnika, ali i drugih opštih akata, koji uređuju ponašanje zaposlenih i studenata/studentkinja u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na fakultetima u Srbiji, kao i na analizi podataka dobijenih putem intervjua sprovedenih sa predstavnicima fakulteta koji već imaju razvijene mehanizme borbe protiv seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. U pogledu strukture Studije treba reći da se sastoji iz tri dela.

U prvom delu studije ispituju se pravni propisi i fakultetske regulative koje se tiču prevencije i zaštite od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, kao i mehanizmi putem kojih je moguće sprečiti i sankcionisati ove oblike nedozvoljenog ponašanja. Analiza fakultetskih regulativa koje se tiču prevencije i zaštite od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja upotpunjena je analizom pravnih propisa kojima se ovo pitanje reguliše u drugim državama. U obzir su uzeti propisi koji postoje u državama u regionu, preciznije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, budući da dele isto pravno nasleđe, kao i slična iskustva u pogledu istraživanog fenomena, seksualnog uznemiravanja u javnom prostoru, kao i propisi koji postoje u Velikoj Britaniji, kao državi koja ima dužu istoriju razvoja mehanizama za prevenciju seksualnog uznemiravanja u akademskom kontekstu, u poređenju sa Srbijom i državama regiona. U drugom delu Studije se analizira, na temelju materijala prikupljenog putem polustrukturisanih intervjua, proces implementacije pravilnika i drugih mehanizama u različitim institucijama, njihovi efekti, izazovi na koje se u praksi nailazi, planirane buduće aktivnosti u cilju jačanja prevencije seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, te potrebe lica koja aktivno učestvuju u

radnim grupama, komisijama ili timovima koji su posvećeni borbi protiv seksualnog nasilja i diskriminacije na fakultetima. U završnom, trećem delu Studije, na temelju analize prikupljenih podataka, razvijene su preporuke za jačanje kapaciteta naučno-istraživačkih institucija za prevenciju, prepoznavanje i adekvatno, blagovremeno i refleksivno reagovanje u slučaju seksualno zasnovanog nasilje i seksualne diskriminacije.

Istraživanje je sprovedeno u dve faze:

1.Desk analiza – analiza pravnih dokumenata (etičkih kodeksa i specijalizovanih pravilnika) kojima se uređuju ponašanje zaposlenih i studenata/studentkinja u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na fakultetima u Srbiji. Glavni izvor za analizu predstavljaju pravilnici usvojeni na pet fakulteta kojima se bliže određuje ovaj aspekt ponašanja u akademskoj sredini.

2.Polustrukturisani intervjui sprovedeni sa predstavnicima fakulteta koji imaju usvojene pravilnike kojima se bliže uređuje zaštita od seksualnog uznemiravanja u akademskoj sredini, odnosno razvijene specifične mehanizme u cilju prevencije nasilja (platforma „FDU protiv nasilja“). U razgovorima su učestvovali nastavnici koji su u okviru svojih institucija učestvovali u izradi pravilnika ili su članovi komisija koje se bave slučajevima seksualnog uznemiravanja. U pitanju su osobe koje se na različite načine angažuju u cilju unapređenja prevencije seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja u institucijama na kojima rade. Intervjui su vođeni uživo licem u lice ili u onlajn putem platformi Zoom i Skype.

Sagovonice:

- a. prof. dr Smiljka Tomanović, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu,
- b. prof. dr Slađana Jovanović, Pravni fakultet Univerziteta Union,
- c. prof. dr Irena Ristić, Fakultet dramskih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu,

d. prof. dr Tamara Džamonja Ignjatović, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu,

e. mr Ljiljana Stevković, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, i

f. dr Smiljana Milankov, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

2. Seksualno uznemiravanje kao oblik rodno zasnovanog nasilja

2.1. Ključni pojmovi – rodno zasnovano nasilje, nasilje nad ženama, seksualno nasilje i seksualno uznemiravanje

Seksualno uznemiravanje predstavlja jedan od oblika rodno zasnovanog nasilja. **Rodno zasnovano nasilje** se odnosi na sve oblike nasilja koji su povezani sa (a) društvenim očekivanjima i društvenim pozicijama zasnovanim na rodu i (b) nepoštovanjem društveno prihvaćene rodne uloge (Veur, et al. 2010: 43). Nasilje zasnovano na rodnoj osnovi obuhvata „bilo kakvu štetu nanесenu protiv nečije volje, koja negativno utiče na fizičko ili psihičko zdravlje, razvoj i identitet te osobe, a predstavlja rezultat rodno uslovljenih nejednakosti u odnosima moći koje eksploatišu razlike između muškaraca i žena, razlike među muškarcima i razlike među ženama“ (Veur, et al. 2010: 43). Istraživački podaci koji su dostupni ukazuju da je rodno zasnovano nasilje široko rasprostranjeno u različitim društvima i da ono značajno češće pogađa žene nego muškarce. Iako su žene češće žrtve rodno zasnovanog nasilja, ovaj termin je šireg značenja i obuhvata kako nasilje nad ženama, tako i sve druge oblike ponašanja koji ugrožavaju drugu osobu, a koji pak proizilaze iz duboko ukorenjenih stereotipa i očekivanjima od rodnih uloga.

Nasilje prema ženama je ispoljavanje istorijski nejednakih odnosa društvene moći između muškaraca i žena koji su

doveli do diskriminacije i dominacije nad ženama od strane muškaraca i do sprečavanja potpunog napretka žena. Ovaj oblik nasilja je jedan od osnovnih društvenih mehanizama kojima se žene prisiljavaju da budu u podređenoj poziciji u odnosu na muškarce¹. Ono nastaje kao rezultat nejednakosti moći između muškaraca i žena i istovremeno predstavlja instrument održavanja neravnotežnih odnosa moći. Nejednakost između muškaraca i žena je glavni uzrok nasilja nad ženama i devojčicama. Na primer, rodno zasnovana ekonomska nejednakost, uključujući i nedostatak ekonomske nezavisnosti žena, povećavaju ranjivost žena. Stoga, možemo reći da nasilje nad ženama predstavlja vrstu društvenog odnosa u kome se direktno ili indirektno, kroz interpersonalno ili strukturno nasilje uspostavlja i obnavlja kontrola nad izborima, ulogama i ponašanjem žena u sferi privatnih odnosa ili u javnom društvenom životu, na osnovu kojih se reprodukuju patrijarhalni rodni režimi (Babović, 2020: 7). Nasilje nad ženama i devojčicama predstavlja sistemsko i široko rasprostranjeno narušavanje ljudskih prava, koje je duboko ukorenjeno u urođjene društvene strukture i stoga pogađa žene svih uzrasta, socioekonomskih pozicija, obrazovnih nivoa, na svim geografskim lokacijama, i u svim društvima, te predstavlja glavnu prepreku na putu prevazilaženja rodnih nejednakosti i diskriminacije². Ovom definicijom Ujedinjenih nacija insistira se na tome da nasilje nad ženama kao fenomen nadilazi granice, npr. teritorijalne, nacionalne, klasne, uzrasne. Odnosno, prikazuje se da žrtva muškog nasilja može biti bilo koja žena, bez obzira na godine i mesto stanovanja, obrazovanje, materijalni

¹ Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama, Rezolucija Generalne skupštine UN 48/104 od 20 decembra 1993. & Pekinška deklaracija - Platforma za akciju, par. 118. Četvrte svetske UN konferencije o ženama, Peking, 1995. & Rezolucija 54/134 Generalne skupštine UN 1999. kada je UN usvojio da je 25. novembar Međunarodni dan protiv nasilja prema ženama.

² UN Women: Defining Violence against Women and Girls (<https://www.endvawnow.org/en/articles/295-defining-violence-against-women-and-girls.html>)

položaj ili nacionalnost, ali treba istaći da druge navedene karakteristike mogu žene činiti višestruko diskriminisanim. Nasilje nad ženama ima nekoliko oblika, uključujući, ali ne ograničavajući se na: nasilje u partnerskim odnosima i u porodici; seksualno nasilje; trgovinu ljudima, seksualnu i druge vrste eksploatacije, seksualno uznemiravanje i nasilje počinjeno od strane države. U istraživanjima i pravnoj regulativi neretko se pravi razlika između četiri tipa nasilja nad ženama: fizičkog, psihičkog, ekonomskog i seksualnog (Veur, et al. 2010).

Seksualno nasilje obuhvata svako seksualno ponašanje koje je počinjeno protiv volje druge osobe, bilo da ta osoba nije dala saglasnost ili da osoba saglasnost ne može dati, jer je dete, ima mentalni invaliditet ili je teško opijeno ili onesvešćeno usled alkohola ili droga³. Prema širim definicijama pojam seksualno nasilje obuhvata pored silovanja i zlostavljanja, i sve druge radnje usmerene protiv seksualnosti osobe bez njene saglasnosti, uz korišćenje prinude od strane bilo koje osobe, pa se posledično pod ovaj termin može podvesti i seksualno uznemiravanje⁴.

Ističe se da je u osnovi svih oblika seksualnog nasilja zastrašivanje, zlostavljanje ili prisiljavanje, koje izazivaju niz negativnih emocija, poput uznemirenosti, straha, besa, osećaja sramote, nesigurnosti, itd. U užim definicijama

³ <https://interactive.unwomen.org/multimedia/infographic/violenceagainstwomen/en/index.html#sexual-3>

⁴ Obuhvatnija definicija seksualnog nasilja temelji se na ideji da seksualno nasilje treba posmatrati kao kontinuum, te se u tom kontekstu, silovanje i seksualno zlostavljanje posmatraju se kao nastavak tradicionalnih heteroseksualnih odnosa koje u karakteriše „muško“ osvajanje i žensko pasivno prihvatanje (Gilbert, Webster, 1982: 114, u Kelly, 2008: 74). Drugim rečima, seksualno nasilje nad ženama se ne tumači kao različiti tipovi izolovanih i sporadičnih prestupa, već se akcenat stavlja na to da seksualno nasilje proističe iz sistematskih rodnih nejednakosti koje se uspostavljaju i u javnoj, kao i u privatnoj sferi života. Patrijarhalne strukture moći nalaze se u osnovi različitih tipova incidenata, a rasprostranjenost različitih tipova incidenata zavisi od različitih društvenih prilika, kao i specifičnosti rodnog režima jednog društva.

seksualno nasilje se odnosi na silovanje i seksualno zlostavljanje, dok seksualno uznemiravanje predstavlja specifičnu kategoriju koja se ne podvodi pod ovaj termin⁵. Potreba da se terminološki razgraniče ove pojave motivisana je željom da se naglasi da seksualni napad uvek podrazumeva fizički kontakt, dok seksualno uznemiravanje uključuje različite kombinacije vizuelnog, verbalnog i fizičkog zlostavljanja. Vizuelni oblici uznemiravanja se odnose na odmeravanje, pritajeno zurenje i seksualne gestove; verbalni oblici uključuju zviždanje, seksualne aluzije i dobacivanja, seksualne šale, ponude i eksplicitne pretnje; fizički oblici uključuju neželjenu blizinu, dodirivanje, štipanje, tapšanje, pripijanje uz telo, hvatanje (Kelly, 2008: 81, 103).

Široko prihvaćena definicija **seksualnog uznemiravanja** ovaj pojam određuje kao „svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode, sa ciljem ili posledicom povrede dostojanstva lica, a naročito kada dođe do stvaranja zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja“⁶. Drugim rečima po sredi je uvek ponašanje seksualne prirode koje je jednostrano, nametnuto drugoj osobi, koje plaši i vređa, izaziva osećaj nesigurnosti, ponižava i degradira drugu osobu. Seksualno uznemiravanje obuhvata različite oblike nepoželjnog seksualno određenog ponašanja kao što su fizički kontakt i napad, seksualno intonirane primedbe, prikazivanje pornografije, iskazivanje seksualnih zahteva, bilo rečima ili postupcima⁷. Seksualno nasilje, uključujući seksualno

⁵ <https://eige.europa.eu/gender-based-violence/forms-of-violence>

⁶ COUNCIL DIRECTIVE 2004/113/EC of 13 December 2004, Article 2 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0113>)

⁷ Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General Recommendation 19, Violence against women (Eleventh session, 1992), U.N. Doc. A/47/38 at 1 (1993), reprinted in Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.6 at 243 (2003). <http://hrlibrary.umn.edu/gencomm/gener19.htm>

uznemiravanje, dešava se u privatnoj (porodica i partnerski odnosi) i u javnoj sferi, na primer na ulici, na radnom mestu, kao i u obrazovnim institucijama (školama i fakultetima).

2.2. Seksualno uznemiravanje na fakultetima

Interesovanje za regulisanje rodno zasnovanog nasilja u akademskom kontekstu javlja se sedamdesetih godina prošlog veka u Sjedinjenim Američkim državama. Vlada Sjedinjenih Američkih Država je 1972. godine usvojila član 9. Amandmana o edukaciji, kojim se brani diskriminacija na osnovu pola u svim edukativnim programima koji su finansirani iz federalnih programa (Johnson, Widnall, Benya 2018). To ujedno predstavlja kamen temeljac na osnovu koga su kasnije feministkinje zahtevale razvoj zakonskih i podzakonskih propisa koji treba da doprinesu sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja u akademskom kontekstu.

Seksualno uznemiravanje u akademskom kontekstu se odnosi na svaki neželjeni komentar ili prilazak od strane lica koje je zaposleno ili studira na jednom fakultetu prema drugom licu koje je zaposleno ili studirana istom fakultetu, a koji se ispoljava u vidu reči ili dela koja imaju seksualnu konotaciju ili diskriminaciju. Prema definiciji se seksualno uznemiravanje ne odnosi samo na seksualno ponašanje koje je učinjeno sa izričitom namerom da se naruši dostojanstvo druge osobe, već i na svako ponašanje koje druga osoba doživljava kao uvredljivo, neprijateljsko, degradirajuće ili zastrašujuće.

Dakle, u osnovi ponašanja koje se mogu okarakterisati kao seksualno uznemiravanje mogu biti seksualni motivi, ali to nije nužno, jer ono što za nekoga nije seksualne prirode, za drugu osobu će biti. Subjektivni doživljaj, kao i okolnosti slučaja, utiču na to kako će osoba doživeti i odrediti određeno ponašanje. „Na primer, unošenje u privatni prostor i blaži

fizički kontakt kolegkinice ili kolege u toku nekog intenzivnog procesa rada, može se sasvim drugačije tumačiti u odnosu na isti pokret tela i ponašanje kada se na primer ta kolegkinica i taj kolega nalaze u liftu koji se kreće. Dok je u prvom slučaju moguće zamisliti da postoji neko objektivno i nužno opravdanje za nenameran fizički kontakt, u drugom slučaju je veoma teško zamisliti da se takvo ponašanje ne okarakteriše kao invazivno i nedozvoljeno“ (Reljanović, 2020).

Pored toga, osoba koja se ponaša na način koji je drugima seksualno uznemirujući, ne mora nužno imati nameru da ponizi drugu osobu, već se radi o tome da se određena ponašanja mogu imati takav efekat čak i ako pojedinac nije svestan da ga proizvodi. Ilustrujmo primerom neželjenih komentara, osoba koja upućuje određene komentare ili pak pravi neprimerene šale na predavanju ne mora nužno imati nameru da naruši dostojanstvo druge osobe, mada to može imati takav efekat kod žrtve (Greijer, Doek, 2016: 22, u Paunović, 2019: 322).

U akademskom kontekstu posebno velik problem predstavlja **seksualno ucenjivanje**, kao specifičan oblik seksualnog uznemiravanja u situacijama kada je seksualno uznemiravanje uslov napredovanja ili ostvarivanja nekog drugog prava. Reč je o onim situacijama u kojima zaposleni nastavnik traži seksualne usluge od studenata, i budući da je reč o osobi koja je na moćnijoj poziciji u slučaju odbijanja seksualne usluge preti da će protiv lica koje odbija uslugu preduzeti nešto štetno. Žrtve koje su izložene seksualnom ucenjivanju doživljavaju osećaj srama i straha zbog kojih se ne usuđuju da javno progovore o svojim iskustvima i da prijave slučajeve, posebno kada nemaju dovoljno poverenja u pravne mehanizme da će im pomoći u odbrani vlastitog integriteta.

U slučaju Srbije, treba reći da istraživački podaci pokazuju da su mlade žene, uključujući studentkinje, u posebnom riziku

od rodno zasnovanog nasilja. Seksualno uznemiravanje u akademskom kontekstu nije podrobno istraživana tema, no malobrojni istraživački podaci (Dimitrijević, Mladenović, 2017), kao i pojedinačni slučajevi seksualnog uznemiravanja koji su u medijima problematizovani, govore u prilog tezi da je seksualno uznemiravanje prisutno i u akademskom kontekstu u Srbiji. Rezultati istraživanja koje je sproveo Autonomni ženski centar govore da 30% ispitanih studenata i studentkinja tvrdi da se našlo u situaciji da u njihovom prisustvu zaposleni na fakultetu pričaju seksualne šale, gledaju ih na način da im je neprijatno ili skreću razgovor o studiranju na seksualne teme. Ove oblike ponašanja 79% ispitanika i ispitanica smatra oblikom seksualnog uznemiravanja. Prema mišljenju 50% ispitanika i ispitanica fakulteti ne štite u dovoljnoj meri studentkinje i studente od seksualnog uznemiravanja (Percepcija i iskustvo mladih u vezi sa seksualnim uznemiravanjem, 2018). Nakon ovog istraživanja inicirana je kampanja „Zahtevam da budem zaštićena od seksualnog uznemiravanja“ u okviru koje se između ostalog zahtevala i adekvatna zaštita od seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji. Potom, rezultati istraživanja sprovedenog sa studentima Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilituju pokazuju daje lično iskustvo seksualnog uznemiravanja doživelo 23,1% studenata, dok je 27,9% ispitanika bilo upoznato sa iskustvom viktimizacije seksualnim uznemiravanjem drugih studenata (Dimitrijević, Mladenović, 2017). Pored ovog istraživanja, studenti i studentkinje Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu su početkom 2021. sprovedli onlajn istraživanje kako bi ispitali rasprostranjenost seksualnog uznemiravanja na Fakultetu. Podaci istraživanja nisu za sada javno publikovani, već su poslani zaposlenima⁸, kako bi ih podstakli osnaživanje mehanizama zaštite od seksualnog uznemiravanja na Fakultetu. Rezultati se ne razlikuju značajno

⁸ Autorka ove publikacije je zaposlena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i imala je detaljan uvid u rezultate ovog istraživanja.

od rezultata dobijenih u istraživanju sprovedenom na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, premda je nešto manji procenat onih koji su prijavili da se osećaju da su pretrpeli seksualno uznemiravanje, dok je skoro pa isti udeo onih koji se osećaju da su svedočili seksualnom uznemiravanju na Fakultetu. Međutim, obazrivo treba pristupati ovim podacima budući da su istraživanja rađena na malim uzorcima. Tema je još uvek slabo istražena, a nadamo se da će više podataka o temi uskoro biti dostupno budući da Viktimološko društvo Srbije trenutno sprovodi niz istraživanja u okviru projekata „Seksualno nasilje na univerzitetima u Srbiji: Podizanje svesti i razvijanje inovativnih mehanizama za podršku žrtvama“. U okviru projekta se analiziraju postojeće politike i procedure postupanja u slučaju seksualnog uznemiravanja na fakultetima i razvijaju inovativni, na nalazima istraživanja zasnovani mehanizmi za blagovremeni i senzitivan odgovor i podršku žrtvama seksualnog nasilja⁹.

Mehanizmi za prepoznavanje seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, i obezbeđivanje podrške žrtvama na fakultetima u Srbiji nisu dovoljno razvijeni, te mnogi slučajevi seksualnog uznemiravanja ostaju neprijavljeni. Nedostatak jasnih procedura i efikasnih mera podrške povećavaju rizik od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije žrtava. Ipak, poslednjih godina uvedene su izvesne promene na određenim fakultetima i univerzitetima na planu prevencije i zaštite od seksualnog uznemiravanja. Od 2014. godine je na pet fakulteta u Srbiji usvojeni su pravilnici kojima se uređuje zaštita od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Skorašnji slučajevi seksualnog uznemiravanja¹⁰ koji su se pojavili u domaćoj javnosti su doprineli jačanju

⁹ http://www.vds.rs/Projekat_SeksualnoNasiljeNaUniverzitetimaUSrbiji.htm

¹⁰ Glumica Milena Radulović je sredinom januara 2021. godine javno optužila i nadležnim organima prijavila nekadašnjeg nastavnika glume Miroslava Miku Aleksića za silovanje koje je doživela u period kada je kao maloletna pohađala privatnu školu glume „Stvar srca“. Posle istupanja Milene Radulović, javno su se oglasile i glumice Iva Ilinčić i Sara Zeljković, takođe optuživši Aleksića za seksualno uznemiravanje.

vidljivosti problema seksualnog nasilja i uznemiravanja nad ženama i devojčicama, kao i porastu interesovanja za sprečavanje ovih oblika ponašanja. Optužbe protiv nastavnika Miroslava Mike Aleksića za seksualno zlostavljanje i uznemiravanje, potakle su i druge žene da javno iznesu svoja iskustva seksualnog uznemiravanja kako bi se suočile sa svojim traumama, ali i kako bi doprinele povećanju svesti u javnosti o rasprostranjenosti ovog problema. U takvoj društvenoj klimi dolazi do porasta interesovanja i na fakultetima za temu seksualnog uznemiravanja, te su zaposleni podstaknuti da više razmišljaju o donošenju pravilnika ili inoviranju postojećih, kao i razvijanju procedura za prijavljivanje seksualnog uznemiravanja.

3. Analiza pravnih propisa u Srbiji

Seksualno uznemiravanje u akademskom kontekstu spada u oblik seksualnog uznemiravanja na radu i u vezi sa radom, i kao takvo uređeno je nizom odredbi Zakona o zabrani diskriminacije¹¹, Zakona o radu¹², Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu¹³, Zakona o ravnopravnosti polova¹⁴ i Krivičnog zakonika¹⁵. Postojeće pravne analize ukazuju na to da su navedeni zakoni „doneti ili izmenjeni stihijski, bez strateškog pristupa problemu i bez poznavanja celokupnog pravnog sistema“, te je posledično stvorena terminološka konfuzija usled odsustva uniformnosti termina koji su u zakonima upotrebljeni (Reljanović, 2020).

¹¹ Zakon o zabrani diskriminacije (“Sl. glasnik RS”, br. 22/2009)

¹² Zakon o radu (“Sl. glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US, 113/2017 i 95/2018)

¹³ Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu (“Sl. Glasnikrs”, br. 36/2010)

¹⁴ Zakon o ravnopravnosti polova (“Sl. glasnik RS”, br. 104/2009)

¹⁵ Krivični zakonik (“Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)

Imajući u vidu da s jedne strane postojanje praznina u regulisanju dometa odredbi o seksualnom uznemiravanju na radu i u vezi sa radom, i s druge strane specifičnost akademskog konteksta, javlja se potreba za razvijanjem specifičnih institucionalnih mehanizama koji će na fakultetima i u institutima regulisati problem seksualnog uznemiravanja. U tom svetlu, od posebnog značaja za definisanje i društveno regulisanje seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja u akademskom kontekstu su etički kodeksi univerziteta, pravilnici o radu fakulteta, kao i posebni pravilnici o zaštiti od seksualnog uznemiravanja usvojeni na nekoliko fakulteta u Srbiji.

U Kodeksu profesionalne etike Univerziteta u Beogradu, usvojenom oktobra 2007. godine, u članu 6.se reguliše odnos prema studentima. Navodi se da se kao „moralno neprihvatljivo ponašanje posebno izdvaja svaki oblik ataka na ličnost studenta, a naročito seksualno uznemiravanje pod kojim se podrazumeva specifičan oblik uznemiravanja koje karakteriše izostanak pristanka ili odbijanje druge strane, a uključuje ponavljano neželjeno upućivanje verbalnih i fizičkih predloga polne prirode drugoj osobi, fizičko napastovanje, ponavljano neželjeno iznošenje šala i opaski koje su polno obojene, uključujući aluzije na pol i polnu orijentaciju, ruganje i ismejavanje koje je polno obojeno, izlaganje polno uvredljivog i uznemirujućeg materijala i zahtevanje polnih usluga u zamenu za određeno delovanje ili propuštanje s pozicije autoriteta“.

Kodeks profesionalne etike Univerziteta u Novom Sadu (usvojen 22.4.2010), član 14.definiše da je moralno neprihvatljivo ponašanje „svaki oblik seksualnog uznemiravanja, putem upućivanja verbalnih i fizičkih predloga seksualne prirode drugoj osobi, fizičko napastovanje, naglašeno isticanje aluzija na seks, ismejavanje seksualne orijentacije, kao i zahtevanje seksualnih usluga u zamenu za ustupke s pozicije autoriteta i položaja u univerzitetској zajednici“.

„Kodeks o akademskom integritetu i profesionalnoj etici“ Univerzitet u Kragujevcu (usvojen 29.12.2016) u članu 10. zabranjuje „svaki oblik diskriminacije posredne ili neposredne“, na fakultetima i Univerzitetu, pri čemu se posebno naglašava zabrana diskriminacije na osnovu pola. Pored toga, „zabranjuje se i svaka vrsta uznemiravanja među članovima akademske zajednice, a posebno kada se temelji na zloupotrebi položaja institucionalne i hijerarhijske nadređenosti“, te se kao primer navodi polno uznemiravanje (član 11).

U Kodeksu profesionalne etike Univerziteta u Nišu (usvojen 13.11.2009) navodi se da moralno neprihvatljivo ponašanje predstavlja „svaki oblik napada na ličnost studenta, a posebno: a) zahtevanje polnih usluga u zamenu za određeno delovanje ili propuštanje s pozicija autoriteta, b) seksualno uznemiravanje ili izlaganje polno uvredljivog ili uznemirujućeg materijala, c) nepoželjno verbalno iznošenje ponude ili šala koje upućuju na seksualno uznemiravanje, d) uvredljive aluzije usmerene na polnu orijentaciju (...), e) fizičko ugrožavanje, ruganje i ismejavanje“ (videti tačku 3.2.).

Kako u slučaju navedenih etičkih kodeksa državnih univerziteta, tako i u slučaju većine privatnih fakulteta, postoje jedna do dve odrednice u etičkim kodeksima kojima se zabranjuje rodno zasnovano uznemiravanje i seksistička diskriminacija. Ilustrujmo primerom Etičkog kodeksa Univerziteta Singidunum koji u članu 8. kaže da je „nedopustivo seksualno, rodno ili bilo koje drugo uznemiravanje, direktno ili indirektno uslovljavanje ili prisiljavanje osobe koja je odbila ili prijavila takvu vrstu ponašanja“. Slično tome, Etički kodeks Univerziteta Union zabranjuje svaki oblik diskriminacije, naglašavajući polno zasnovanu, i zabranjuje svaki oblik seksualnog uznemiravanje (član 13. i 14).

Dakle, etički kodeksi prepoznaju važnost zaštite studenata od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja i seksističke

diskriminacije, ali im ne dostaju odredbe o proceduri. Pored toga, postoji izvesna doza terminoloških nepreciznosti koju tek pravilnici koje su usvojili pojedini fakulteti rešavaju. Pravilnicima razrađuju ove odredbe iz etičkih kodeksa i precizno definišu pojmove seksualnog uznemiravanja, ucenjivanja i seksističke diskriminacije, kao i mere sprečavanja i postupke zaštite lica od seksualnog uznemiravanja, sa ciljem izgradnje i očuvanja akademskih sloboda, jednakih mogućnosti, poštovanja integriteta i ljudskog dostojanstva svih učesnika u procesu visokog obrazovanja. U Srbiji postoji ukupno pet pravilnika, usvojenih na fakultetima koji pripadaju trima univerzitetima (Univerzitetu u Beogradu, Univerziteta u Novom Sadu i Univerziteta Union). Usvojeni pravilnici u Srbiji su:

- a) Pravilnik o ponašanju zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja studenata i studentkinja, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu (29.4.2014),
- b) Pravilnik o ponašanju zaposlenih i studenata/studentkinja u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu (29.10.2019),
- c) Pravilnik o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (24.12.2019) i Izmene i dopune pravilnika o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (19.4.2021),
- d) Pravilnik o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, Pravni fakultet Univerziteta Union (24. 12. 2019), i
- e) Pravilnik o prevenciji i zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, Filozofski fakultet u Novom Sadu (5.4.2021).

U pogledu strukture pravilnika potrebno je reći da se svih pet pravilnika sastoji iz dva dela, u prvom delu se određuju pojmovi seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, a u drugom delu

postupak zaštite od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja.

Odredbe ovih pravilnika odnose se na sva zaposlena lica i sve studente i studentkinje na jednom fakultetu. S tim što se samo Pravilnik o ponašanju zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja studenata i studentkinja (Fakultet političkih nauka) odnosi na seksualno uznemiravanje nad studentima i studentkinjama, dok drugi pravilnici šire adresiraju problem seksualnog uznemiravanja, te žrtva može biti ne samo student, već i zaposleni.

Pojam seksualnog uznemiravanja je isto u svim pravilnicima određenu skladu sa odrednicom iz Krivičnog zakonika (član 182a), **kao svako verbalno, neverbalno i fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva** lica koje radi, studira, ili je u postupku upisa na studijski program na fakultetu ili je polaznik programa koje fakultet organizuje, **zasnovano na polu ili rodu, ili seksualnoj orijentaciji, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.**

Lica koja mogu pretrpeti seksualno uznemiravanje su u nekim pravilnicima šire od navedenog određena, te obuhvataju i lica poslata na praksu radi ostvarivanja nastavnog programa (Pravilnik Filozofski fakultet u Novom Sadu, Izmene i dopune pravilnika o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu). Odnosno, na ovaj način se specifičnije određuju i situacije u kojima može doći do uznemiravanja. Definisane situacije u kojima može doći do seksualnog uznemiravanja potrebno je uskladiti sa određenjem različitih načina na koje se nastava može ostvariti, koji su pak statutima pojedinačnih fakulteta uređeni.

U pravilnicima su navedeni oblici seksualnog uznemiravanja, kao što su: neželjene seksualne primedbe i predlozi, neželjeni pozivi, neželjeni fizički dodiri i neprimereni gestovi, fizičko napastvovanje, emocionalno proganjanje,

neželjeno iznošenje šala i opaski koje su polno obojene, uključujući aluzije, ruganje i ismevanje koje je polno, odnosno rodno usmereno. Pored navedenog, u nekim pravilnicima se posebno naglašava da neželjeni pozivi obuhvataju i svaki oblik neželjene elektronske komunikacije putem poruka, e-mailova, komunikacije preko društvenih mreža (videti Izmene i dopune Pravilnika, Filozofski fakultet u Beogradu, Pravilnik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu).

Pojam seksualnog ucenjivanja je slično u svim pravilnicima određen kao **ponašanje koje u nameri traženja usluge seksualne prirode, uceni drugo lice da će u slučaju odbijanja traženih usluga, protiv njega ili njemu bliskog lica izneti ili preduzeti nešto što može štetiti časti i ugledu, ili da neće dobiti ili ostvariti pravo ili benefit koje mu u redovnom toku stvari pripada**, bez obzira na pol koji vrši ucenjivanje i pol prema kome se vrši ucenjivanje, kao i bez obzira na radnopravni status lica koje vrši ili prema kojem se vrši nasilje/uznemiravanje, **odnosno da će u slučaju pružanja traženih usluga, njemu ili njemu bliskom licu pružiti odgovarajuće pogodnosti**.

U svim pravilnicima se naglašava da se od nastavnika i saradnika zahteva visok stepen profesionalne i moralne odgovornosti, te da postupaju s pozicije autoriteta, a da će se svako ponašanje suprotno pravilniku smatrati povredom pravila ponašanja zaposlenih na fakultetu. Posebno je naglašena važnost doprinosa zaposlenih u kreiranju zdrave i bezbedne radne sredine, u kojoj se razvijaju pravo na različitost, kolegijalnosti i dostojanstvo pojedinaca koji učestvuju u radnom procesu.

Pravilnicima se zabranjuje i seksistička diskriminacija, definisana kao **verbalni i neverbalni akti kojima se iskazuju ili propagiraju polne predrasude vezane uz seksualnu orijentaciju i koje dovode do diskriminacije po polu i(ili) rodu, ili seksualnoj orijentaciji**.

Uz navedene definicije, u prvom delu pravilnika naznačeno je da je dekan ona instanca koja sve učesnike u procesu visokog obrazovanja blagovremeno informiše o zabrani seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, merama sprečavanja i postupcima zaštite o seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Obaveštavanje se vrši postavljanjem pravilnika na oglasnu tablu i sajt fakulteta. Drugim rečima, pravilnici moraju biti javno dostupni i o njihovom usvajanju moraju biti obavešteni svi zaposleni i svi studenti.

Drugi deo pravilnika se odnosi na postupke zaštite od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, a oni mogu biti: 1. konsultativni postupak i 2. postupak sprečavanja seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. U ovom drugom delu pravilnici se više među sobom razlikuju nego što je slučaj sa prvim delom.

Konsultativni postupak je neformalan i neobavezan postupak. Sprovodi se tako što, u zavisnosti od pravilnika, dekan ili nastavno-naučno veće formira komisiju koje sprovodi konsultativni postupak. Imenuju se uglavnom tri lica ili, u jednom slučaju, dva stručna lica (Filozofski fakultet u Beogradu) iz redova zaposlenih nastavnika i saradnika koja obavljaju postupak konsultacija, savetovanja, posredovanja u skladu sa pravilnikom. Lice koje smatra da je bilo izloženo seksualnom uznemiravanju može da se obrati ovim licima i da na taj način započne neformalni postupak.

Neki pravilnici detaljnije uređuju pojedinosti u vezi sa izborom ovih lica - način izbora, dužina trajanja mandata, mogućnost reizbora, sastav (npr. jedan član treba da bude pravnik), obaveze u pogledu pisanja godišnjeg izveštaja. Zbog osetljivosti teme i poverljivosti podataka potrebno preciznije urediti izbor ovih lica.

Zajedničko pravilnicima je da lica imenovana za vođenje konsultativnog razgovora nakon razgovora sa oštećenom stranom u slučaju seksualnog uznemiravanja ili ucenjivanja odlučuju o daljim postupcima koji mogu biti:

1. savet zaposlenom/zaposlenoj, odnosno studentu/studentkinji na koji način da reaguje (ukoliko se uznemiravanje ponovi¹⁶);
2. predlog dekanu fakulteta da se oblici nastave obavljaju u drugačijim okolnostima;
3. odvojen razgovor sa licem koje je optuženo da je vršilo seksualno uznemiravanje;
4. u zavisnosti od pravilnika ili:
 - a) podnošenje prijave dekanu Fakulteta sa činjenicama o seksualnom uznemiravanju (svi pravilnici izuzev Filozofskog fakulteta univerziteta u Beogradu), ili
 - b) posredovanje između strana u postupku, ukoliko ga obe strane prihvate i ako ne postoji disproporcija moći koja bitno utiče na ravnopravno učešće strana u postupku (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu).

Drugi postupak je formalni i tiče se zaustavljanja seksualnog nasilja i uznemiravanja.

Lice koje smatra da je pretrpelo seksualno uznemiravanje, odnosno ucenjivanje podnosi dekanu pisan zahtev za sprečavanje seksualnog uznemiravanja. Zahtev obavezno sadrže ime i prezime podnosioca zahteva, odnosno zahtev ni u kom slučajnu ne može anonimno da se podnese.

U Pravilniku Fakulteta političkih nauka vremenski okvir nije preciziran, u drugim pravilnicima jeste, ali se različito utvrđuje vremenski period u okviru kog lice nakon doživljenog uznemiravanja može da ponese zahtev. Govori se o 3 meseca (Pravni fakultet Union, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju) ili 4 meseca (Filozofski u Novom Sadu) od saznanja

¹⁶ Savet zaposlenom/zaposlenoj, odnosno studentu/studentkinji na koji način reaguje ne bi trebalo da se tiče samo ponovnog uznemiravanja ili zlostavljanja, već kako da se ponaša, čak i ukoliko se uznemiravanje ne bude ponovilo. Ova šira definicija u kojoj se ne insistira na ponavljanju incidenta, već na tome da je jedno ponašanje dovoljno, nalazi se u Izmenama i dopunama Pravilnika, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

da je delo počinjeno, odnosno 6 meseci od učinjenog seksualnog uznemiravanja ili ucenjivanja. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu rok je značajno produžen te se govori o tome da student ukoliko je nasilje doživeo od zaposlenog može podneti prijavu do kraja isteka studentskog statusa, a ukoliko student doživeo nasilje od drugog studenta do isteka studentskog statusa počinioca, i na kraju ukoliko je zaposleni doživeo nasilje od studenta ili drugog zaposlenog, može to da prijavi u roku od 2 godine.

Po prijemu zahteva dekan formira komisiju za utvrđivanje činjenica konkretnog događaja. Rok u okviru kojeg dekan treba da formira komisiju je pravilnicima predviđen (uglavnom je 3 dana). Procedura nešto drugačije izgleda na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je Pravilnikom predviđeno postojanje Stalne komisije za vođenje postupaka za sprečavanje nasilje, koja po prijemu zahteva imenuje Komisiju u užem sastavu koja će se baviti datim slučajem.

U Pravilniku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu uzima se obzir i slučaj kada je dekan u zahtevu označen kao izvršilac zabranjenog ponašanja. Onda će dekan neodložno po prijemu zahteva izuzeti sebe iz daljeg postupanja i svoja ovlašćenja iz ovog Pravilnika preneti na jednog prodekana.

Ukoliko se utvrdi da je bilo seksualnog uznemiravanja ili ucenjivanja iz redova nastavnog osoblja (u zavisnosti od pravilnika):

- a) izvršilac se izuzima iz svih oblika nastavnog rada sa licem koje je pretrpelo uznemiravanje (Fakultet političkih nauka, Fakultet sa specijalnu edukaciju i re habilitaciju),
- b) dekan preduzima odgovarajuće mere u skladu sa Zakonom o radu i opštim aktima fakulteta (Filozofski fakultet u Novom Sadu, Pravni fakultet Union),
- c) izvršilac, u zavisnosti od tipa prestupa, dobija opomenu, privremeno se udaljavas rada ili dobija otkaz ugovora o radu (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu).

Na kraju, u svim pravilnicima naglašeno je da će se student koji je podneo lažnu prijavu procesurati u skladu sa postojećim mehanizmima (Pravilnikom o disciplinskoj odgovornosti studenta).

4. Pravni okvir u oblasti sprečavanja seksualnog uznemiravanja u regionu

Nakon što su Milena Radulović i druge glumice javno optužile nastavnika za glume za seksualno napastvovane i uznemiravanje, tema seksualnog zlostavljanju postala je aktuelna u celom regionu. Javnost se uzburkala, ne samo u Srbiji, već i u celom regionu, posebno u Hrvatskoj i Bosni, jer su na društvenim mrežama pokrenute stranice (Nisi sama, Nisam tražila), na kojima su žene, devojke i devojčice sa prostora bivše Jugoslavije anonimno iznosile svoja iskustva seksualnog uznemiravanja. U ovim ispovestima su upravo univerzitetski profesori često bili označeni kao seksualni predatori.

U slučaju Hrvatske je u kratkom roku nakon što se javnost zainteresovala za ove slučajeve, na Akademiji dramske umetnosti (Sveučilište u Zagrebu) formirana Radna grupa (20.1.2021) za prikupljanje podataka o eventualnim slučajevima zlostavljanja, kršenja načela rodne ravnopravnosti i povezanih oblika diskriminacije i uznemiravanja koji se odnose na studente i studentkinje ove ustanove. Nakon što je Radna grupa formirana, studenti su mogli da prijave preko onlajn formulara bilo kakav incident koji se dogodio sa zaposlenicima ili spoljašnjim saradnicima Akademije dramske umetnosti. Prijave su, za razliku od domaćeg konteksta, mogle da budu i anonimne. Radna grupa je na samom početku primila više od dvadeset prijava, kako anonimnih tako i neanonimnih. Na osnovu prijava koje su procesirane, jednom zaposlenom je određen privremeni prestanak

obavljanja dela radnih obaveza koje uključuju kontakt sa studentima, a sa jednim spoljašnjim saradnikom je prekinuta saradnja¹⁷.

U Hrvatskoj etički kodeksi zabranjuju seksističku diskriminaciju i seksualno uznemiravanje na fakultetima, ali ne postoje pravilnici o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Tako na primer Etički kodeks Univerziteta u Zagrebu uređuje da je neprihvatljivo svako polno uznemiravanje, ucenjivanje (član 12) i seksistička diskriminacija (član 11). Na Akademiji dramske umetnosti prepoznata je potreba da se usvoji poseban dokument koji dodatno reguliše ovu oblast, te je osnovana radna grupa koja radi na izradi Pravilnika o prevenciji i zaštiti studentica i studenata od seksualnog uznemiravanja, zlostavljanja, ucenjivanja i seksualne diskriminacije.

Podeljena su i svedočanstva o seksualnom uznemiravanju sa brojnih fakulteta u Bosni i Hercegovini, a najveći broj priča odnosio se na Akademiju scenskih umetnosti u Sarajevu. Krajem januara, Tužilaštvu Bosne i Hercegovine je podneta prijava o seksualnom uznemiravanju više od 20 osoba na određenim visokoškolskim ustanovama. Kao i u slučaju Hrvatske, tako se i u BiH seksualno uznemiravanje, ucenjivanje i diskriminacija na temelju pola/roda zabranjuju etičkim kodeksima. Na Univerzitetu u Banjaluci, kao i na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, postoje usvojene „Smjernice za prevenciju seksualnog i rodno zasnovanog uznemiravanja“. Za razliku od pravilnika usvojenih u Srbiji, „Smernice“ ne podrazumevaju jasno definisanu proceduru kojom se utvrđuje da li je bilo uznemiravanja, ne predviđaju sankcije za lica koja ispoljavaju neželjena ponašanja. Prema „Smernicama“ se imenuje savetnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, kome lice koje smatra da je bilo izloženo uznemiravanju može da se obrati, a savetnik pak može da

¹⁷ Više o aktivnostima Akademiji dramske umetnosti na: <https://nismotrazile.adu.hr/>.

sprovede odvojen razgovor sa licem koje je optuženo da je vršilo seksualno uznemiravanje. Smernice ne podrazumevaju proceduru koja omogućava sprečavanje seksualnog uznemiravanja, već je u tom slučaju nužno pokretanje drugih postupaka zaštite (npr. ulaganje pritužbe za kršenje etičkog kodeksa).

5. Institucionalni mehanizmi za prevenciju i sprečavanje seksualnog uznemiravanja u Velikoj Britaniji

U prethodnim odeljcima studije su predstavljeni institucionalni mehanizmi koji postoje u Srbiji i regionu, a sada će u kratkim crtama biti prikazane institucionalne politike koje postoje u Velikoj Britaniji. U svrhu komparativne analize odabran je slučaj Velike Britanije, jer institucionalni mehanizmi za prevenciju seksualnog uznemiravanja u akademskom kontekstu imaju dužu istoriju u poređenju sa Srbijom i državama regiona. Za potrebe analize su selektovana tri pravilnika (Prevention of Sexual Harassment Policy – University of Bristol, Sexual Harassment and Sexual Violence Policy – London School of Economics and Political Science, Sexual Misconduct and Violence Policy – Durham University).

U Britaniji, kao i u Americi, već sedamdesetih godina prošlog XX veka, počinje da se zagovara zabrana diskriminacije na osnovu pola u radnim kolektivima, uključujući i univerzitete. To je potaklo i razvoj institucionalnih mehanizma protiv diskriminacije na samim univerzitetima, odnosno usvajanja zvaničnih politika jednakih mogućnosti na većem broju univerziteta (Thomas, 2004: 144). Politike jednakih mogućnosti su u sebi uključivale i zaštitu od sekularnog uznemiravanja, ali se uskoro pokazalo da je potrebno da postoji i poseban dokument koji dodatno reguliše ovo kompleksno pitanje. Pravilnici protiv uznemiravanja se u najvećem broju slučajeva usvajaju početkom devedesetih godine

XX veka, i obuhvatali su: a) definicije seksualnog uznemiravanja, kako bi obrazovali i potencijalnu žrtvu i potencijalnog zlostavljača o tome koje vrste ponašanja su zabranjene, b) jasne tvrdnje da se nijedan oblik uznemiravanja ne toleriše u okviru organizacije, i c) disciplinarne posledice za one koji uznemiravaju druga lica u okviru univerziteta (Thomas, 2004: 145).

U današnjim pravilnicima britanskih univerziteta pojam seksualnog uznemiravanja je više konkretizovan kroz niz pojmova u odnosu na pravilnike koji su usvojeni na fakultetima u Srbiji. Širi i obuhvatniji spisak oblika seksualnog uznemiravanja obuhvata, ali se ne ograničava na: seksualne komentare i šale, prikazivanje seksualnih slika i fotografija, sugestivne poglede i zurenje, davanje obećanja da će neka radnja biti preduzeta ukoliko drugo lice zauzvrat pruži seksualnu uslugu, seksualni gestovi, intruzivna pitanja o nečijem privatnom ili seksualnom životu, ili pak deljenje informacija o vlastitom seksualnom životu, seksualni postovi ili kontakti na društvenim mrežama, širenje seksualnih tračeva o nečijem životu, slanje seksualno eksplicitnih poruka (email, sms), neželjeni dodiri, zagrljaji ili poljupci, seksualne uvrede, proganjanje, predatorsko ponašanje, seksualna prinuda. Posebno se naglašava se može raditi o seksualnom uznemiravanju čak i kada je jedan incident u pitanju, a ne samo o praksama koje se ponavljaju. Takođe, naglašeno je i to da se o seksualnom uznemiravanju govori i u onim slučajevima kada je između dve osobe ranije u prošlosti postojala obostrano željena seksualno intornirana interakcija, ali kada u nekom jednom trenutku više nije bilo pristanka jednog lica da se takva interakcija nastavi. S tim u vezi, važno je reći da dva pravilnika kao ključni pojam izdvajaju pristanak (*consent*), definišući ga kao „pružanje dozvole da se nešto dogodi ili pristanak da se nešto uradi uz potpuno razumevanje činjenica i bez prinude. U slučaju seksualnih aktivnosti, pristanak se ne može pretpostaviti, već mora biti izričito dat. Ne može se smatrati da je saglasnost data ako je data pod pritiskom ili u situacijama kada neko nije u mogućnosti da je pruži. Saglasnost se može povući u bilo kom

trenutku" (Sexual Harassment and Sexual Violence Policy – LSE).

U analiziranim pravilnicima su postojale razlike na planu proceduralnih pravila za prijavu uznemiravanja. Zajedničko je to što se nude dve opcije kada do uznemiravanja dođe a) traženje podrške (neformalni postupak) ili b) formalna prijava. Razlike se odražavaju u tome kome se oni koji smatraju da su doživeli zlostavljanje obraćaju, posebno formiranom timu u okviru sektora za ljudske resurse, ili pojedincu ili grupi zaposlenih u nastavi zaduženih za primanje prijave ili vođenje konsultativnog postupka. Takođe, postoje izvesne razlike u načinu podnošenja prijave, ukoliko je podnosi student ili ukoliko je podnosio zaposleni. Anonimne prijave su moguće, ali onda ne sledi pokretanje zvanične istrage, već će se informacije koristiti za organizovanje monitoringa. Pored toga, navodi se i da se studentima ne preporučuje da anonimno prijavljuju slučajeve, jer onda nadležni na fakultetu neće moći da ih obaveste o ishodu žalbe, niti da im pruže bilo kakvu anonimnu podršku.

Ipak, iako su mehanizmi za prevenciju i sprečavanje seksualnog uznemiravanja dugo prisutni u akademskom kontekstu, i tokom prethodnih godina, nakon nekoliko incidenata, unapređivani, istraživački podaci ukazuju na to da se i u ovom kontekstu lica koja su doživela uznemiravanje ustežu da prijave lica koja su ih uznemiravala (Bull, Rye, 2018). Razlozi su višestruki, tiču se delimično samih procedura (npr. odsustva jasnoće koje ponašanje se može prijaviti, te poteškoća da pronađu osobu u okviru institucija kojoj mogu da se obrate), s tim u vezi i obučenosti zaposlenih zaduženih za konsultativni postupak ili procesuiranje prijave da adekvatno reaguju, i šire, same prirode seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, koja izaziva sram i strah da će uznemiravana osoba trepeti posledice i osvetu ukoliko bude prijavila incident (Bull, Rye, 2018).

6. Analiza intervjua

Cilj ovog dela analize je da obezbedi dublji uvid u procese koji su prethodili usvajanju pravilnika, izazove koji su pratili njihovu implementaciju i efekte pravilnika na osnovu podataka prikupljenih putem intervjua. Intervjui su sprovedeni sa predstavnicima onih fakulteta koji imaju usvojen pravilnik ili je fakultet, kao u slučaju Fakulteta dramskih umetnosti, u procesu usvajanja pravilnika, a ima razvijenu platformu „FDU protiv nasilja“ u cilju sprečavanja seksualnog uznemiravanja. Pored tema koje se tiču pravilnika kao mehanizama koji uređuju prevenciju i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na navedenim fakultetima, u intervjuima je i šire problematizovana tema prevencije i zaštite od seksualnog uznemiravanja u akademskog okruženju, a ne samo na jednom fakultetu. Fokus je bio na ključnim akterima koji treba da promovišu važnost prevencije i koji treba da podstaknu razvoj institucionalnih mehanizama za zaštitu studenata i zaposlenih od seksualnog uznemiravanja u visokoškolskim institucijama Srbiji.

Putem saradničke mreže istraživački tim je došao do podataka ko je od zaposlenih na institucijama koje imaju usvojen pravilnik učestvovao u timu koji je inicirao usvajanje pravilnika, odnosno ko su članice komisija, te smo se tim ljudima obratili molbom da učestvuju u istraživanju. Iz svake institucije je selektovana po jedna osoba. Intervjui su trajali do 45 minuta. Jedan intervju je sproveden uživo, a svi drugi preko onlajn platformi Zoom i Skype. Svi intervjui su snimljeni i kasnije transkribovani.

6.1 Formulisanje i usvajanje pravilnika

Prvi pravilnik kojim se reguliše seksualno uznemiravanje i ucenjivanje usvojen je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu (april, 2014), na inicijativu Centra za studije roda i

politike. Tim ekspertkinja je inicirao donošenje pravilnika polazeći od uverenja da je seksualno uznemiravanje široko rasprostranjeno u univerzitetskom okruženju. U tom periodu je bilo više situacija u kojima su se profesori neumesno izražavali na šta su reagovali studenti i studentkinje, ali i prijava za seksualno uznemiravanje¹⁸.

„Svi znamo kada smo studirali da su takve pojave uvek bile prisutne, ali da se glava okretala, studentkinje su bile obeshrabrivane da se nekom obrate.(...) Bilo je jasno da postoji potreba za tim pravilnikom u univerzitetskom okruženju.“ Tamara Džamonja Ignjatović

Drugi pravilnici su nastali po uzoru na ovaj pravilnik, kreatori svakog sledećeg pravilnika su se oslanjali na postojeće pravilnike, prilagođavali ih u skladu sa potrebama i pravnim okvirom svog fakulteta. Inicijativa za usvajanje pravilnika je i na drugim fakultetima potekla od pojedinaca ili male grupe zaposlenih zainteresovanih, uglavnom eksperata i ekspertkinja iz oblasti rodnih studija. Stoga, pravilnici nisu automatski prepisivani, već su timovi stručnjaka zaduženih za pisanje pravilnika razmišljali o specifičnim okolnostima koje se tiču njihovog fakulteta prilikom pravljenja nacрта. Pored analize pravilnika koji postoje u lokalnom kontekstu, učesnici radnih grupa su se ugledali i na primere iz inostranstva. Takav pristup govori o tome da su učesnici radne grupe temeljno i detaljno pristupali izradi pravilnika, u želji da se napravi dokument koji će biti istinski efikasan u pogledu i prevencije i kažnjavanja seksualnog uznemiravanja.

„Pre nego što je pravilnik predat upravi poredila sam i sa pravilnicima sa drugih fakulteta i iz inostranstva.“ Ljiljana Stevković

¹⁸ <https://www.cins.rs/pravilnici-o-zastiti-od-seksualnog-uznemiravanja-na-fakultetima-neophodni-a-retki/>

„Koleginica i ja smo gledale pravilnike koji postoje i kod nas i u inostranstvu. Gledale smo da napravimo nešto za početak što je manjeg obima i razumljivo, sad je takav kakav je. Jasno nam je da postoje obimniji pravilnici i razrađenije procedure. Malo je teže i za primenjivanje kada ima mnogo normi.“ Slađana Jovanović

Od velike važnosti za pisanje pravilnika je bila i saradnja sa nevladinim sektorom, u prvom redu organizacijom Autonomni ženski centar¹⁹. Saradnja sa Autonomnim ženskim centrom kroz aktivnosti edukativno-radioničarskog karaktera je u nekim slučajevima prethodila ideji da je potrebno doneti ovakav pravilnik, dok je pak u drugim slučajevima do saradnje došlo prilikom formulisanja pravilnika, a postoje planovi da se tek po usvajanju pravilnika održe edukativne radionice.

„Pokretač cele te ideje je bio Autonomni ženski centar i radionica za studentkinje „Mogu da neću – Ljubav nije nasilje“²⁰, koju je određeni broj zainteresovanih studentkinja pohađao. Predložile su da napišemo takav jedan pravilnik, a ja sam predložila dekanu.“ Slađana Jovanović

„Uzela sam razne već postojeće pravilnike i napravili smo nacrt, pa je tim iz Autonomnog ženskog centra dao

¹⁹ Autonomni ženski centar je ženska nevladina organizacija osnovana 1993. godine. Rad Autonomnog ženskog centra je zasnovan na feminističkim principima i teoriji. (<https://www.womenngo.org.rs/>)

²⁰ „Preventivni program Autonomnog ženskog centra, pod nazivom „Mogu da neću – Ljubav nije nasilje“ usmeren je na mlade, pre svega devojkice, sa ciljem osveščivanja i sprečavanja različitih vidova nasilja prema ženama. Imajući u vidu kompleksnost pojave nasilje prema ženama, a prvenstveno nasilja u vezama mladih i problema seksualnog uznemiravanja, aktivnosti su obuhvatale više nivoa delovanja i učešće različitih društvenih aktera i sektora, od srednjoškolski i srednjoškolaca, studentkinja, preko nastavnica i nastavnika, stručnih saradnica i saradnika u srednjim školama, do nacionalne vidljive kampanje sa porukom Mogu da neću – Ljubav nije nasilje!“ (<https://mogudanecu.rs/>)

sugestije. I onda u saradnji s pravnicom da se ulinkuje nacrt sa pravilnikom o radu tako da prekršaji nose težinu prekršaja radne obaveze.“ Irena Ristić

Konačno, pored entuzijazma koji su pokazali pojedini zaposleni, kao i podsticaja koji je došao iz nevladinog sektora, treba reći da su u dva slučaja, na Univerzitetu u Novom Sadu kao i na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu, značajnu ulogu odigrali i studenti koji su zahtevali da se na fakultetima razviju mehanizmi za prepoznavanje seksualnog uznemiravanja i obezbeđivanje podrške žrtvama. Na zahtev Studentskog parlamenta Fakulteta dramskih umetnosti formirana je radna grupa FDU protiv nasilja (20.1.2021.), u cilju otvaranja direktne komunikacija između zaposlenih i studenta koji su bilo na koji način (bili) izloženi seksualnom uznemiravanju, zlostavljanju, kao i drugim oblicima ugrožavanja i nedozvoljenog ponašanja u okviru obrazovnog procesa²¹. U slučaju Univerziteta u Novom Sadu, studenti i studentkinje su pokrenule su inicijativu „Nećemo prećutati“, sa ciljem da se na nivou Univerziteta sačini pravilnik koji bi uredio prevenciju i prijavljivanje seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja na fakultetima. Studenti i studentkinje su uputili zahtev rektoru, prorektoru za nastavu i studentska pitanja, kao i odboru za etička pitanja Univerziteta, da se oglase po pitanju rodno zasnovanog nasilja na fakultetima i da razviju procedure za pravilno prepoznavanje seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja i pružanje podrške žrtvama. Predstavnici inicijative su u javnim obraćanjima isticali da „ova inicijativa ne sme da se uzme kao kritika, već kao skretanje pažnje na javnom nivou da se mora nešto preduzeti i tako unaprediti kvalitet studiranja“²². Nakon pokretanja inicijative, usvojen je Pravilnik na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

²¹ <https://fdu.bg.ac.rs/sr/vesti/2021/01/saopstenje-za-javnost-fdu-protiv-nasilja>

²² <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/267481/Novosadske-studentkinje-pokrenule-inicijativu-za-zastitu-od-seksualnog-zlostavljanja.html>

Usvajanje svih pravilnika iz napred navedenog spiska nije naišlo na zvanične **otpore u okviru institucija** u kojima su usvajani. U toku perioda kada su nacrti pravilnika bili dostavljeni kolegama na uvid ili na nastavno-naučnim većima kada se glasalo o usvajanju pravilnika²³, niko od zaposlenih na fakultetima se nije suprotstavljao usvajanju ovih dokumenta. Štaviše, u nekim intervjuima sagovornice su naglasile da su pravilnici jednoglasno usvojeni.

„Jednoglasno je usvojen pravilnik.“ Slađana Jovanović

„Svi su bili za.“ Smiljana Milankov

Ipak, u drugim intervjuima je napomenuto da su neki od zaposlenih neformalno izrazili dozu nezadovoljstva ili makar sumnje po pitanju toga da li je nužno usvajati pravilnik koji se tiče seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja.

„Formalne prirode ne, ali ne znam da li su ga svi dočekali s dobrodošlicom.“ Tamara Džamonja Ignjatović

Najveći otpori se dovode se u vezu sa Fakultetom dramskih umetnosti koji je tek u procesu usvajanja pravilnika. Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu je 20. januara 2021. godine pokrenuo platformu “FDU - Protiv nasilja” i imenovana je radna grupa koja treba da procesuiru prijave studenata koje odnose na različite oblike nasilničkog ponašanja ili situacije za koje smatraju da je došlo do zloupotrebe položaja u obrazovnom procesu ili u prostorijama Fakulteta dramskih umetnosti. Nakon mesec dana od formiranja platforme „FDU protiv nasilja“, članovi radne grupe su izdali izveštaj prema kome se navodi da je

²³ U većini slučajeva se o usvajanju pravilnika glasalo na nastavno naučnom veću na svakom fakultetu izuzev jednog slučaja u kome jedan pravilnik nije išao na glasanje, već ga je dekan usvojio po hitnom postupku i o tome potom obavestio veće (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu).

primljeno 12 prijave, koje se odnose na ukupno šest (6) osoba. Prijava za jednu osobu je prosleđena nadležnim organima fakulteta na dalje procesuiranje, a za ostale prijave je u toku prikupljanje informacija. Prijavljeni slučaj je kasnije i medijski problematizovan, a svoj zvanični epilog još nije dobio. Tekstovi u medijima koji su se pojavili o ovom slučaju su među jednim brojem zaposlenih doživljeni kao „atak na ugled Fakulteta“, „izlaganje javnoj sramoti“. Ovaj uvid je dosta važan, budući da otkriva da se mogu javiti osporavanja mehanizama koje pravilnici predviđaju onda kada prijave završe u medijima i kada se jave kritike institucije u javnosti.

„Trudimo se da radimo jedno po jedno, imamo velike otpore unutar Fakulteta, pokušavamo postepeno da radimo.“ Irena Ristić

Na Fakultetu dramskih umetnosti je u toku pisanje pravilnika, koji kao i u drugim slučajevima nastaje po uzoru na prethodne pravilnike, uz saradnju sa Autonomnim ženskim centrom, premda imajući u vidu unutarinstitucionalni kontekst u kome se pisanje odvija, radna grupa se suočava se negodovanjem.

6.2 Implementacija i efekti pravilnika: izazovi i ograničenja

Iako su pravilnici, izuzev poslednjeg navedenog slučaja, usvojeni bez protivljenja i sporova unutar samih fakulteta, njihova implementacija problematičnije protiče. Ovde se misli na situacije kada se nakon usvajanja jednog pravilnika ne imenuju lica koja su članovi komisija, te pravilnik ostaje mrtvo slovo na papiru, umesto da predstavlja efikasan mehanizam za prevenciju i odgovor na slučajeve seksualnog uznemiravanja. Bez imenovanih lica proces prijave bi bilo teško započeti, a pored toga, odsustvo imenovanih lica šalje poruku potencijalnim žrtvama da fakultet nije uistinu spreman i voljan da ih zaštiti od seksualnog uznemiravanja.

Pored problema u vezi implementacije, treba reći da drugi problematičan aspekt pravilnika sagovornice vide u njegovom samom sadržaju. Podsetimo, u pogledu sadržaja pravilnika treba ponoviti da je struktura ista kod svih pravilnika, u prvom delu se određuju ključni pojmovi, a u drugom delu postupak zaštite od seksualnog uznemiravanja koji može biti u vidu neformalno konsultativnog postupka ili formalnog postupka za sprečavanje seksualnog uznemiravanja. Dve odrednice koje se tiču roka u kom žrtva može da prijavi da je pretrpela uznemiravanje i pisanog zahteva za sprečavanje uznemiravanja su sporne, odnosno, smatra se da zbog načina na koje su ove odrednice formulisane usvojene mere možda neće imati željenog efekta. U pogledu rokova sve sagovornice ističu da je zbog osetljivosti teme, te mogućih psihičkih i fizičkih posledica koje seksualno uznemiravanje ostavlja **potrebno produžiti rokove**, bez obzira na rokove koji su pravilnikom predviđeni. Izmene i dopune Pravilnika Filozofskog fakulteta u Beogradu u slučaju nasilja zaposlenog nad studentom, ne utvrđuju rok kroz broj meseci, već student može da prijavi zaposlenog sve do isteka studentskog statusa. Iako se ova odrednica na prvi pogled čini najboljom, problematizovalo se pitanje seksualnog uznemiravanja uoči diplomskog, koje žrtva ukoliko ubrzo nakon pretrpljenog uznemiravanja diplomira, ne može da prijavi.

Drugi problem se tiče pisanog zahteva koji se podnosi u slučaju sprečavanja seksualnog uznemiravanja, a koji prema postojećim pravilnicima **ne može biti anonimn**, već podnosilac mora upisati svoje ime i prezime. U jednom intervjuu se posebno naglašava da odsustvo mogućnosti da se anonimno prijave slučajevi zlostavljanja, uznemiravanja, diskriminacije ili bilo kakvog oblika kršenja načela rodne ravnopravnosti, izaziva strah kod lica koje je pretrpelo uznemiravanje da će se kasnije osoba koja se nalazi na mnogo moćnijem položaju osvetnički ophoditi prema njoj ili bliskim ljudima, te da zato ova procedura možda ne predstavlja najbolje rešenje za podršku žrtvama.

„Prijave ne mogu da budu anonimne, ako pretenduje da bude procesirana mora da bude predata dekanu ili toj potencijalnoj komisiji, to je neka čudna pat pozicija - obećavamo im da ćemo ih štiti, a ne možemo to ime da im zaštitimo.“ Irena Ristić

Postavlja se i pitanje **vidljivosti pravilnika** koji su usvojeni na ovim fakultetima, posebno kad su u pitanju pravilnici usvojeni pre 2020. godine, tj. pre nego što je ova tema postala prisutnija u javnom diskursu. Naime, svi pravilnici su nakon usvajanja bili postavljeni na oglasnim tablama i na sajtovim fakulteta, no nije sigurno da li studenti proveravaju sajt i oglasnu tablu, ili, čak i ukoliko znaju da postoji pravilnik, da li razumeju procedure za prijavljivanje seksualnog uznemiravanja. U intervjuima je naglašeno uverenje da se u slučaju nužde studenti mogu informisati preciznije o proceduri, ali da je zbog osetljivosti teme, za razliku od drugih pravnih propisa, mehanizme kojima se prevenira i sprečava seksualno uznemiravanje potrebno dodatno predstaviti studentima na različitim radionicama i predavanjima.

„Ako su zainteresovani, mogli su da se upoznaju, ali samo po sebi (usvajanje Pravilnika i oglašavanje na sajtu i oglasnoj tabli) ne skreće pažnju. Znaju bar da postoji nešto, ako se nešto desi, mogu da pronađu i da se upoznaju.“
Tamara Džamonja Ignjatović

Samo je jedan slučaj procesuiran u skladu sa jednim od pravilnika (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu). Slučaj se odnosio na seksualno uznemiravanje koje je student vršio nad studentkinjom. Na predlog Komisije, dekan Filozofskog fakulteta je odredio najvišu kaznu koja je Pravilnikom predviđena - suspenziju u trajanju od dva semestra. Na drugim fakultetima su sagovornice tvrdile da se niko nije obratio komisiji, odnosno, da i ukoliko je bilo prijava²⁴ niko nije procesuiran. Dok neke sagovornice tvrde da je to očekivano,

budući da ovi pravilnici imaju pre svega preventivnu ulogu, Tanja Ignjatović iz Autonomnog ženskog centra tvrdi da razlog za neprijavljivanje može biti manjak poverenja u one koji ih rešavaju, ali i strah od mogućih posledica²⁵. U tom kontekstu, kao glavni zadatak ističe se razvoj atmosfere poverenja u komisije, a kao glavni kamen spoticanja na tom putu predstavlja odsustvo mogućnosti da se podnese anonimna prijava.

„Sprovedeno je istraživanje koliko su studenti upoznati sa pojavom, da li su obavešteni o postojanju Pravilnika, da li znaju ko su te osobe kojima mogu da se obrate na uzorku od 150 studenata i niko nije prijavio da se susretao sa seksualnim uznemiravanjem na našem Fakultetu.“ Slađana Jovanović

„Pravilnik je samo baza, a na fakultetima mora da uspostavi atmosfera poverenja da će procedura biti ispoštovana do kraja.“ Smiljana Milankov

6.3 Potrebe zaposlenih: senzitivacija za problem seksualnog uznemiravanja i sticanje znanja o rodno zasnovanom nasilju

Budući da postoji sumnja da se studenti ne usuđuju da prijave seksualno uznemiravanje, iako su usvojeni pravilnici, na fakultetima se planiraju različite aktivnosti, u cilju osnaživanja studenata. Namera je da edukativne aktivnosti omoguće studentima sticanje više znanja o rodno zasnovanom nasilju i diskriminaciji, kao i procedurama koje su razvijene na fakultetima u slučaju pretrpljenog uznemiravanja. Aktivnosti se uglavnom tiču većeg prisustva teme rodno zasnovanog nasilja

²⁴ Nemaju sve ispitanice uvid da li je možda neka prijava podneta, ali odbačena zbog zastarelosti, međutim pouzdano znaju da nijedan postupak nije započet.

²⁵ <https://www.cins.rs/pravilnici-o-zastiti-od-seksualnog-uznemiravanja-na-fakultetima-neophodni-a-retki/>

u kurikulumima, te organizovanja neformalnih oblika edukacije koji će biti posvećeni ovoj temi. Na Fakultetu političkih nauka je u procesu i uvođenja novog kursa koji problematizuje sva relevantna pitanja u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem. Pored toga razmišlja se i o reformi postojećeg Pravilnika. Pravilnici koji su u međuvremenu usvojeni predstavljaju primere dobre prakse u kojima su neke procedure bolje formulisane u odnosu na ovaj pionirski Pravilnik, te mogu poslužiti kao osnov za izmene postojećeg Pravilnika.

„Taj doradeni Pravilnik (misli se na Izmene i dopune Pravilnika Filozofskog fakulteta) može da bude model za dopune na Fakultetu političkih nauka, to je jedna dobra kolegijalna praksa.“ Tamara Džamonja Ignjatović

Na nekoliko fakulteta se planirana organizovanje radionice ili tribine u narednom periodu na kojoj će se razgovarati o temi seksualnog uznemiravanja u akademskom kontekstu i na kojem će biti predstavljeni pravilnici. Filozofski fakultet u Univerzitetu u Beogradu planira da svake godine u oktobru organizuje tribinu na kojoj će biti predstavljeni mehanizmi za prevenciju i odgovor na slučajeve seksualnog uznemiravanja na Fakultetu. Godišnje organizovanje takvog događaja predstavlja dobru priliku da se iznova svake godine nova generacija studenata i studentkinja učini osetljivim za vrednosti nenasilja i rodne ravnopravnosti, kao i da se upozna sa postojećim mehanizmima zaštite od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanje. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu razmatra organizovanje treninga za vršnjačke edukatore o rodno zasnovanom nasilju. Vođeni su idejom da manja grupa studenata dobije detaljna znanja o rodno zasnovanom nasilju i diskriminaciji, zakonskim normama i unutarinstitucionalnim procedurama u slučajevima seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, usvoji nenasilne obrasce ponašanja i razvije nultu toleranciju na nasilje, kako bi kasnije ta znanja preneli drugim studentkinjama i studentima.

„Biće održana jednodnevna obuka u četvrtoj nedelji oktobra svake godine za sve zainteresovane, prikaz procedure, demistifikacija pravilnika i prikazivaće se mali video od pet minuta, cilj je da se prisutni senzibilišu za te teme.“ Smiljka Tomanović

„Najefektnija je vršnjačka edukacija – osnaživanje manje grupe studenata koji dalje šire znanja. Vršnjačka senzibilizacije je verovatno pravac u kome ćemo ići.“ Smiljana Milankov

Pored toga, na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu se planira i sprovođenje velikog istraživanja koje će obuhvatiti i druge fakultete u okviru Univerziteta u Novom Sadu, kako bi se istražio obim i priroda seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu, kao i stepen u kojem su studenti i studentkinje osetljivi da prepoznaju različite oblike ponašanja koji se mogu odrediti kao seksualno uznemiravanje. Istraživanja ovog tipa već su sprovedena na Filozofskom fakultetu u Beogradu, Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, kao i na Pravnom fakultetu Union u Beogradu.

Potrebe zaposlenih u procesu borbe za prevenciju i sprečavanje seksualnog uznemiravanja

Kada su u pitanju potrebe sagovornica koje su ujedno i članice radnih grupa, one koje se profesionalno dugo bave temom rodno zasnovanog nasilja, nemaju potrebu za dodatnom edukacijom već za većim stepenom razumevanja unutar institucije, posebno kod uprave, na planu implementacije pravilnika i sprovođenja drugih aktivnosti u cilju prevencije seksualnog uznemiravanja. Istovremeno, naglašavaju da će na planu uvođenja mehanizama i na drugim fakultetima u Srbiji potencijalno problem predstavljati odsustvo znanja i dovoljnog broja senzibilisanih osoba na drugim fakultetima, posebno na onima na kojima se ne izučavaju rodne uloge i odnosi.

„Upornost u komunikaciji sa upravom Fakulteta.“ Ljiljana Stevković

„Imamo dovoljno znanja i obučenosti, jer se i koleginica i ja dugo, dugo, bavimo tim temama, od početka dvehiljaditih učestvujem u istraživanjima koja se bave ovom temom.“

Sladana Jovanović

S druge strane, ispitanice koje nisu ekspertkinje u oblasti rodno zasnovanog nasilja, čak i kad se profesionalno bave drugim temama iz oblasti rodnih studije ističu da bi im dodatni edukativni programi pomogli kako bi se na adekvatan i profesionalan način nosile ukoliko do prijave seksualnog uznemiravanja bude došlo.

„Definitivno nemam dovoljno znanja i iskustva da bih mogla da se nosim sa ovako osetljivom temom, iako se lično i profesionalno bavim temom rodne ravnopravnosti, ali mislim da bi mi bila potrebna još dodatna senzitivizacija.“
Smiljana Milankov

Na onim fakultetima u čijim kolektivima nema dovoljnog broja zaposlenih, a koji se teorijski i istraživački bave temama iz domena rodnih studija i koji su dovoljno osetljivi za pitanja seksualnog uznemiravanja i napastvovanja, smatra se da postoje još veće potrebe za senzibilisanjem i edukacijom zaposlenih o nasilju nad ženama, ljudskim pravima žena i institucionalnim procedurama zaštite od nasilja.

„Imamo jedan svoj nacrt, naš fakultet je mali i ne možemo da nađemo taj broj rodno osetljivih osoba.“ Irena Ristić

„Potrebno je više raditi sa drugim fakultetima. Istraživanja pokazuju razlike u pogledu stavova i iskustava rodno zasnovane diskriminacije na društveno-humanističkim i tehničkim fakultetima. Potrebno je osmisliti specifičniji

pristup ili veći pritisak vršiti na druge fakultete, više razgovora, više objašnjenja, više edukacije.“ Slađana Jovanović

Pored uverenja da će usled disciplinarnih razlika proces razvoja mehanizama za sprečavanje seksualnog uznemiravanja na nekim fakultetima biti sporiji i komplikovaniji, ističe se i pitanje rodnog sastava kolektiva. Odnosno, sagovornice problematizuju pitanje da li će usvajanje pravilnika i njegovu implementaciju biti teže realizovati u onim kolektivima koji nisu dominantno ženski.

„Ne znam kako bi to išlo na fakultetima koji su dominantno muški. Verujem da je kod nas to išlo lako jer je naš fakultet dominantno ženski i u pogledu nastavnog osoblja i u pogledu studenata.“ Ljiljana Stevković

Iako je neupitno naglašena potreba za dodatnom edukacijom zaposlenih na fakultetima, u razgovorima se pokreće i tema motivacije i spremnosti zaposlenih da učestvuju u ovakvim seminarima i radionicama.

„Ko će od zaposlenih na fakultetu hteti da ide na radionice? Mogući su otpori, ili možda pre nezainteresovanost da se bave tom temom.“ Smiljana Milankov

Na kraju, ispitanice su navele da univerziteti mogu da igraju važne uloge u procesima promene politika i praksi u odgovoru na seksualno uznemiravanje na fakultetima u Srbiji.

„Možda krenuti od Univerziteta (misli se na Univerzitet u Beogradu), odnosno Rektorata, pa u toj sinergiji implementirati neformalne oblike edukacije na drugim fakultetima i potom pravilnike.“ Ljiljana Stevković

„Univerzitet (u Beogradu) bi trebalo da pritiska fakultete, (...)radna grupa za rodnu ravnopravnost pri BU treba da vrši stalno kampanju.“ Smiljka Tomanović

6.4 Uloga univerziteta u procesu prevencije seksualnog uznemiravanja na pojedinačnim fakultetima

Posebno su pocrtana očekivanja koja ispitanice imaju od Univerziteta u Beogradu, budući da ima usvojen Plan Univerziteta u Beogradu za postizanje rodne ravnopravnosti²⁶ prema kojem se Univerzitet obavezuje da će preduzeti neophodne aktivnosti u cilju stvaranja strukturnih promena radi postizanja i održavanja višeg stepena rodne ravnopravnosti na svim nivoima i u svim oblastima rada i istraživanja. Univerzitet je u procesu uspostavljanja svog Pravilnika za zaštitu od seksualnog uznemiravanja. Krajem januara 2021. godine grupa od petnaestak profesora i saradnika sa različitih fakulteta Univerziteta u Beogradu uputila je dopis Rektoratu u kojem se tražili da se požuri sa usvajanjem ovog krovnog pravilnika o zabrani seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na Univerzitetu. Tadašnja rektorka Ivanka Popović je u medijima izjavljivala da smatra da je donošenje krovnog pravilnika neophodno jer „ima nedoumica i nedovoljnog razumevanja šta je primereno, a šta neprimereno ponašanje“, a da je najbolji način da se rasprše takve nedoumice usvajanje pravilnika²⁷. U toku su i razgovori sa predstavnicima različitih fakulteta u cilju podizanja svesti o problemu seksualnog uznemiravanja na fakultetima i razvoja pravnih mehanizama za pravilno prepoznavanje i podršku žrtvama na fakultetima koji učestvuju u ovim pregovorima.

S druge strane, sagovornice koje dolaze sa fakulteta koji ne pripadaju Univerzitetu u Beogradu sklonije su da istaknu

²⁶ <http://bg.ac.rs/sr/univerzitet/rodna-ravnopravnost.php>

²⁷ <https://www.cins.rs/pravilnici-o-zastiti-od-seksualnog-uznemiravanja-na-fakultetima-neophodni-a-retki/>

značaj inicijativa za borbu protiv seksualnog uznemiravanja koje se formiraju na samim fakultetima i smatraju da takvi oblici angažmana među zaposlenima pre mogu da dovedu do usvajanja pravilnika i njihove implementacije, nego inicijative koje dolaze odozgo, s univerziteta.

„Mislim da je bolje da inicijativa potekne od što uže zajednice. Svaki fakultet ima svoje specifičnosti i najbolje je da se u okviru samog fakulteta prepozna potreba za uspostavljanjem formalnog rešenja problema.“ Smiljana Milankov

7. Preporuke za unapređenje institucionalnih mehanizama za prevenciju i zaštitu od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na fakultetima u Srbiji

7.2 Opšte preporuke

1. Usvajanje pravilnika o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na univerzitetima, fakultetima i institutima u Srbiji

Pravilnicima je potrebno razraditi nedovoljne i neprecizne i/ili nedovoljno precizne norme iz zakona i/ili univerzitetskih propisa, kao i razviti specifične institucionalne mehanizme koji omogućavaju pravovremenu prevenciju i intervenciju u slučaju seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja u akademskom kontekstu.

2. Jačanje kapaciteta svih zaposlenih za prepoznavanje seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja

Budući da su rodni stereotipi u društvu široko rasprostranjeni, nameće se potreba da se zaposleni dodatno edukuju kako bi razumeli koje oblike ponašanja obuhvata seksualno

uznemiravanje i ucenjivanje, kakve ono posledice može imati po žrtvu, te kako bi na vreme uočili, predupredili, sprečili ili umanjili negativne posledice ovih ponašanja.

3. Edukacija zaposlenih, posebno onih koji su/treba da postanu članovi timova/komisija za sprečavanje seksualnog uznemiravanja, odnosno ucenjivanja, o osnovnim načelima senzitivnog odgovaranja na prijavu slučaja seksualnog uznemiravanja i/ili ucenjivanje

Potrebno je da zaposleni usvoje osnovne principe komunikacije sa osobama koje su izložene seksualnom uznemiravanju i ucenjivanju, a u edukaciji članova timova/komisija za sprečavanje seksualnog uznemiravanja pored navedenog, poseban akcenat treba postaviti na razmenu naročito osetljivih ličnih podataka, dokumentovanje iskustava seksualnog uznemiravanog ili ucenjivanog lica, te pružanje podrške licima koja su pretrpela seksualno uznemiravanje.

4. Edukacija zaposlenih koji su/treba da postanu članovi timova/komisija za vođenje postupka za sprečavanje seksualnog uznemiravanja, odnosno ucenjivanja, o tome na koga mogu da upute osobu koja se suočila sa uznemiravanjem

Zaposleni koji su članovi timova/komisija za vođenje konsultativnog postupka ili postupka za sprečavanje seksualnog uznemiravanja treba da budu upoznati ne samo sa unutarinstitucionalnim postupkom, već i sa nadležnostima relevantnih službi, kao i državnim i nevladinim organizacijama koje pružaju psihološku i pravnu podrška licima koja su pretrpela seksualno uznemiravanje, kako bi mogli da upute osobu koja se suočila sa uznemiravanjem na relevantne aktere.

Sledeće preporuke su specifične za fakultete, tj. ustanove u kojima se odvijaju obrazovni procesi, nasuprot institutima u kojima nema dodira između zaposlenih i studenata.

5. Edukacija studenata i studentkinja o karakteristikama rodno zasnovanog nasilja na fakultetima

Na fakultetima je potrebno organizovati dodatne edukativne programe za studente i studentkinje u cilju upoznavanja sa različitim vidovima seksualnog uznemiravanja, s posebnim osvrtom na razumevanje seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja u akademskom kontekstu, smanjivanje tolerancije na rodno zasnovano nasilje, kao i ohrabrivanje lica koja su pretrpela uznemiravanja da prijave slučaj.

6. Jasne smernice kojima se uređuje odnos između zaposlenih i studenata na fakultetima

Tragom dobrih praksi iz inostranstva, predlaže se uvođenje obaveznog zahteva da zaposleni prijavi bilo kakve lične odnose sa studentom, bez obzira da li ima profesionalnu odgovornost za tog studenata ili ne, jer toj relaciji inherentan nejednak odnos moći, u cilju razvoja bezbedne i zdrave radne sredine.

7.3. Specifične preporuke u vezi sa izradom i uvođenje pravilnika o prevenciji i zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja

1. Nulta tolerancija na seksualno uznemiravanje

Eksplicitno naglasiti da je svaki oblik seksualnog uznemiravanja zabranjen, te da lice koje je doživelo uznemiravanje treba da se obrati nadležnima, bez obzira da li se situacija jednom ili više puta dogodila, kao i bez obzira na to o kom tipu ponašanja se radi, a da će se nadležni ponašati u skladu sa unapred uređenim procedurama.

2. Precizno navođenje primera seksualnog uznemiravanja

Prilikom definisanja seksualnog uznemiravanja smatra se da je najbolje rešenje kada se navede niz najčešćih oblika seksualnog uznemiravanja. Odnosno, potrebno je konkretizovati pojam seksualnog uznemiravanja kroz niz primera koji ukazuju na šta se tačno misli.

3. Druga istovrsna ponašanja

Koliko god da je iscrpan spisak primera seksualnog uznemiravanja u odgovarajućem pravilniku, odnosno opštem aktu, potrebno je dodati da seksualno uznemiravanje može da obuhvati i druge oblike ponašanja koje imaju za cilj ili predstavljaju povredu dostojanstva, a koje su zasnovane na polu ili rodu, ili seksualnoj orijentaciji, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Na primer, neki drugi oblici ponašanja koji nisu izričito navedeni kao radnje seksualnog uznemiravanja, mogu predstavljati ovu vrstu nedozvoljenog ponašanja u određenim okolnostima.

4. Poduženi rok za podnošenje prijave

Potrebno je propisati duži rok za podnošenje prijave nego što je to sada slučaj u većini pravilnika, zbog moguće disproporcije moći između lica koje je izloženo seksualnom uznemiravanju/ucenjivanju i učinioca, te je žrtvi potrebno više vremena kako bi se osnažila i ohrabrila da traži zaštitu i prijavi slučaj.

5. Eksplicitno navođenje mera koje mogu biti preduzete protiv zaposlenih u slučaju seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja

Mere koje mogu biti preduzete prema zaposlenom/oj koji je izvršio seksualno uznemiravanje/ucenjivanje, je potrebno uskladiti sa merama koje su propisane u Zakonu o sprečavanju zlostavljanja na radu, kao i u pravilnicima o radu fakulteta, odnosno instituta. Potrebno je eksplicitno navesti mere, kako bi

sankcije koje predviđa pravilnik bile jasne, precizne i usklađene sa drugim propisima, što pak ima i preventivni karakter.

6. Uzeti i obzir da svi zaposleni mogu biti optuženi za uznemiravanje, uključujući i dekane fakulteta, odnosno direktore instituta i u skladu sa tim prilagoditi postupak

Jasno naznačiti da dolazi do odstupanja u proceduri onda kada je dekan, odnosno direktor, označen kao izvršilac zabranjenog ponašanja. Dekan, odnosno direktor, treba sebe da izuzme iz daljeg postupanja i da svoja ovlašćenja prenese na prodekana, odnosno, zamenika direktora instituta.

7. Istaći značaj i garantovati princip poverljivosti i zaštite privatnosti i podataka o ličnosti

Imajući u vidu da je reč o vrlo osetljivoj temi kao što je seksualno uznemiravanje i ucenjivanje, te da lice koje je doživelo uznemiravanje često prati osećanje posramljenosti, kao i strah da će se informacija preneti drugim akterima u okviru institucije koji neće imati razumevanja za slučaj ili će, štaviše, stati u odbranu optuženog, posebnu pažnju treba posvetiti zaštiti informacija koje lice koje je pretrpelo uznemiravanje iznosi u konsultativnom postupku, odnosno u prijavi. Tajnost informacija lične prirode i njihova dostupnost kroz postojeće forme beleženja i čuvanja podataka može da predstavlja specifičan problem, te je potrebno osmisliti različita alternativna rešenja, u vidu „lične evidencije profesionalaca“ sa detaljnim beleškama, koje nisu dostupne u arhiviranoj dokumentaciji, ali se koriste u radu.

8. Presentovanje i promovisanje unutarinstitucionalnih procedura (onda kada su one razvijene) za zaštitu od seksualnog uznemiravanja u cilju jačanja poverenja

Jednom kada se usvoji pravilnik potrebno je da bude lako

dostupan svim zainteresovanim stranama. Budući da se radi o osetljivoj temi, zaposleni i studenti treba dodatno da se upoznaju sa koracima koje mogu da preduzmu ukoliko su pretrpeli seksualno uznemiravanje, odnosno svedočili istom, kao i sa mehanizmima za prijavu seksualnog uznemiravanja, te u tom svetlu, treba dodatno promovisati ovaj dokument, a ne samo ga oglasiti kao što je to slučaj sa nekim drugim procedurama. Potom, na fakultetima bi bilo poželjno svake godine novu generaciju studenata upoznati sa tim pravilnikom.

9. Preispitati mogućnost uključivanja opcije anonimnih prijava za studente koji ne žele da podnesu potpisanu prijavu za seksualno uznemiravanja i povezati ovaj tip prijava sa dodatnim praćenjem i procenjivanjem rada zaposlenog na koga se prijava odnosi.

10. Potrebno je jasno i precizno definisati šta je lažna prijava u pravilnicima.

Ukoliko nema dovoljno dokaza da se desilo prijavljeno seksualno uznemiravanje, prijava neće biti automatski okarakterisana kao lažna prijava, jer ne znači da se nije desilo uznemiravanje, već da tokom postupka nije prikupljeno dovoljno dokaza. Vodeći se Krivičnim zakonikom - lažno ili zlonamerno prijavljivanje je prijavljivanje seksualnog uznemiravanja za koje se zna da se nije desilo, odnosno prijavljivanje lica za koje se zna da nije učinilac takvog dela. Takođe je potrebno dodati da se opravdana sumnja na seksualno uznemiravanje neće smatrati lažnom prijavom.

Literatura:

Autonomni ženski centar, Terensko istraživanje agencije Ninamedia (2018). Percepcija i iskustvo mladih u vezi sa seksualnim uznemiravanjem. (<https://www.womenngo.org.rs/publikacije/publikacije-o-nasilju/1294-percepcija-i-iskustvo-mladih-u-vezi-sa-seksualnim-uznemiravanjem-2018>, 1.5.2021)

Babović, M. (2020). Seksualno uznemiravanje u Srbiji. U: M.

Babović, M. Reljanović. *Seksualno uznemiravanje na radu u Republici Srbiji*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji (<https://www.osce.org/files/f/documents/d/5/473256.pdf> 1.5.2021)

Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010). *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*. Beograd: SeConS.

Bull, A., Rye, R. (2018). *Institutional responses to staff sexual misconduct in UK higher education*. Portsmouth: The 1752 Group/ University of Portsmouth.

Dimitrijević, A., Mladenović, M. (2017). Seksualno uznemiravanje studenata – rezultati istraživanja. *Temida*, 20(2), 291-309.

Johnson, P., Widnall, S., Benya, F. (eds.). (2018). *Sexual Harassment of Women: Climate, Culture, and Consequences in Academic Sciences, Engineering, and Medicine*. Washington (DC): National Academies Press.

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. (2010). *Žene, zakoni i društvena stvarnost*. Novi Sad: SVEN.

Kelly, L. (2008). *Preživjeti seksualno nasilje*. Zagreb: KruZak i Ženska soba.

Nikolić-Ristanović, V (ur.) (2010). *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Paunović, N. (2019). Seksualno uznemiravanje – Od antidiskriminatornog do krivičnogpravnog regulisanja sa osvrtom na ključne razloge nevidljivosti žrtava. *Temida*, 22(3), 319–343.

Reljanović, M. (2020). Seksualno uznemiravanje na radu u Republici Srbiji – normativniokvir i njegova primena. U: M. Babović, M. Reljanović. *Seksualno uznemiravanje na radu u Republici Srbiji*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. (<https://www.osce.org/files/f/documents/d/5/473256.pdf> pristupljeno 1.5.2021)

Thomas, A. (2004) Politics, policies and practice: assessing the impactof sexual harassment policies in UK universities, *British Journal of Sociology of Education*, 25(2),143-160.

Van der Veur, D., et. al. (2010). *Rod i nasilje – priručnik o rodno zasnovanom nasilju koje pogađa mlade*. Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore.

